

Є.В. Повзик

аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПЕРЕДБАЧЕНОЇ ПРОЕКТОМ КПК УКРАЇНИ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ

Одним із компромісних способів вирішення кримінально-правового конфлікту є передбачений проектом Кримінального процесуального кодексу України, який підготовлено робочою групою з питань реформування кримінального судочинства (далі – проект КПК України), порядок провадження на підставі угоди між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості (глава 35 законопроекту) [4]. Аналоги вказаного інституту відомі й законодавству зарубіжних країн, а саме, КПК РФ передбачає особливий порядок прийняття судового рішення при укладанні досудової угоди про співробітництво, КПК Молдови – провадження за угодою про визнання вини, КПК Грузії – процесуальну угоду, КПК Німеччини – кримінально-процесуальні угоди, КПК Італії містить інститут призначення покарання за клопотанням сторін. Законодавство США і Великобританії закріплює угоду про визнання вини.

Сутність, підстави, особливості правового регулювання й порядок застосування цих інститутів досліджено у роботах А.Р. Белкіна, У. Бернама, Н.Ю. Волосової, В.М. Верещак, С.І. Гірко, Л.В. Головка, М.Є. Григор'євої, А.П. Гуськової, К.Ф. Гуценка, В.В. Дорошкова, М.П. Дубовика, В.С. Жигуліч, О.О. Житного, В.Л. Льовкіна, Ю.В. Кувалдіної, Ж.В. Мандриченко, А.В. Молдована, В.В. Молдована, О.О. Ніколаєва, Т.Б. Ніколаєнко, Т.П. Підюкової, П.В. Прилуцького, П.В. Пушкаря, Ю.В. Свірідової, О.Є. Соловйової, П.Л. Степанова, Т. Стівена, В.М. Тертишника, Л.Т. Ульянової, Б.О. Філімонова, А.М. Яценка та інших вчених.

Гарантією дотримання прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, а також ефективності інституту угоди про визнання винуватості є передбачений законом порядок її укладення, який має бути впорядкований, деталізований, що забезпечує прозорість та зрозумілість цієї процедури, правову визначеність у питанні щодо її правових наслідків.

Для більш глибокого аналізу порядку застосування вказаного інституту за проектом КПК України, вважаємо за доцільне поділити його на певні етапи, кожен з яких потребує адекватного правового регулювання. До таких етапів слід віднести: - ініціювання укладення угоди про визнання винуватості; - визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини та укладення і підписання угоди; - перевірка судом відповідності змісту угоди вимогам закону, з'ясування позиції обвинуваченого та обставин, що мають значення для перевірки та оцінки змісту укладеної угоди; - прийняття судом рішення за результатами розгляду угоди; - оскарження рішення суду, ухваленого за результатами розгляду угоди.

Розглянемо коротко кожен з вказаних етапів з метою виявлення прогалин правового регулювання та можливих шляхів підвищення ефективності даного кримінально-процесуального інституту.

Відповідно до глави 35 проекту КПК України угода про визнання винуватості може бути укладена як за ініціативою прокурора, так і підозрюваного, обвинуваченого. Втім, порядок її ініціювання проектом КПК не врегульовано. У зв'язку з цим виникає потреба в уніфікованому вирішенні та нормативному врегулюванні питань, які стосуються: - форми клопотання підозрюваного, обвинуваченого (усна чи письмова), - необхідності його підписання захисником, - змісту клопотання підозрюваного, обвинуваченого, - строку його розгляду прокурором, - прийняття за його результатами відповідного процесуального рішення та можливості оскарження рішення прокурора про відмову в укладенні угоди.

На наш погляд, найбільш доцільною формою клопотання підозрюваного, обвинуваченого про укладення цієї угоди є її письмова форма, адже це клопотання має значення юридичного факту, що ініціює процесуальну діяльність прокурора стосовно його розгляду і прийняття відповідного рішення. Таке клопотання має бути підписано підозрюваним, обвинуваченим, а також його захисником, участь якого повинна бути обов'язковою. Останній, у свою чергу, повинен обговорювати зі своїм підзахисним низку питань, що мають важливе значення для забезпечення обізнаності підозрюваного, обвинуваченого щодо сутності цієї угоди, а також її можливих правових наслідків. При цьому він має роз'яснити підзахисному його процесуальні права, що укладають зміст права на справедливий суд. Нормативне ж закріплення такого обов'язку захисника щодо роз'яснення підозрюва-

ному, обвинуваченому цих прав, а також їх переліку сприятиме упорядкуванню процедури укладення угоди про визнання винуватості, її прозорості та передбачуваності.

Ініціювання укладення угоди про визнання винуватості передбачає необхідність прийняття певного рішення іншою стороною. Якщо ініціатором виступає підозрюваний чи обвинувачений, прокурор має прийняти рішення про укладення угоди або про відмову в цьому. У зв'язку з цим виникає питання щодо можливості оскарження останнього, адже процесуальне право на укладення цієї угоди має бути захищено відповідним механізмом. Проектом КПК це питання не вирішується. Для порівняння звернемося до КПК РФ, ст. 317-2 якого передбачає, що при заявленні підозрюваним, обвинуваченим клопотання про укладення досудової угоди про співробітництво і надходженні постанови слідчого про порушення перед прокурором клопотання про укладення угоди прокурор протягом трьох діб має винести одну із наступних постанов: - про задоволення клопотання про укладення угоди; - про відмову у задоволенні клопотання про укладення угоди. Остання може бути оскаржена слідчим, підозрюваним, обвинуваченим, його захисником вищестоящому прокурору. Такий порядок розгляду клопотання підозрюваного, обвинуваченого та оскарження рішення прокурора про відмову в укладенні угоди є гарантією реалізації зазначеними суб'єктами процесуального права на укладення даної угоди, захисту їх законного інтересу. Тому, вважаємо за доцільне закріпити в проекті КПК України порядок розгляду прокурором клопотання підозрюваного, обвинуваченого про укладення угоди про визнання винуватості та оскарження рішення прокурора про відмову в укладенні цієї угоди.

Гарантією забезпечення права обвинуваченого на захист є передбачене ст. 469 проекту КПК положення, відповідно до якого у разі недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання і твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як визнання обвинуваченим своєї вини.

Укладення ж самої угоди про визнання винуватості врегульовано проектом КПК лише стосовно змісту угоди; сама ж процедура її укладення нормативного характеру не отримала. У зв'язку з цим виникає питання щодо суб'єкту, який має безпосередньо складати текст угоди та застосовувати заходи щодо організації процесу її укладення. Уявляється, що в законі слід передбачити спеціальну норму, яка б

врегулювала це питання. Враховуючи роль прокурора в кримінальному процесі, а також те, що суб'єктом ініціювання цієї угоди з боку обвинувачення може бути саме він, до його компетенції доцільно віднести вжиття організаційних заходів щодо укладення угоди. Він має запросити підозрюваного, обвинуваченого і його захисника, а також скласти угоду, яка відповідатиме вимогам закону щодо її форми та змісту.

За змістом ст. 472 проекту КПК в угоді про визнання винуватості зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, беззастережне визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки підозрюваного, обвинуваченого щодо співробітництва у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення, наслідки укладення та затвердження угоди, наслідки невиконання угоди.

Відповідно до глави 35 вказаного проекту укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, не допускається. На нашу ж думку, це положення не сприяє прискоренню процесу, реалізації права потерпілого на справедливий суд упродовж розумного строку, ефективному поновленню його прав. Вважаємо, що укладення цієї угоди доцільно поширити й на злочини, якими завдано шкоду потерпілому, думка якого, водночас, не повинна впливати на її укладення. Це, у свою чергу, зумовлює можливість існування потреби останнього у захисті його прав і законних інтересів, зокрема, щодо відшкодування завданої злочинном шкоди. З огляду на це, вбачається, що за умови висунення потерпілим вимоги про відшкодування шкоди необхідно зобов'язати підозрюваного, обвинуваченого її задовольнити. Тому статтю 472 проекту КПК, яка закріплює вимоги до змісту угоди про визнання винуватості, пропонуємо доповнити ще й такою факультативною обставиною, як відшкодування завданої злочинном шкоди.

Вагоме значення у змісті угоди про визнання винуватості відіграє положення щодо узгодженої міри покарання, адже саме його, якщо угода буде визнана такою, що відповідає вимогам закону, буде затвер-

джено вироком суду. Відсутність у главі 35 проекту КПК будь-яких умов, що визначають можливе узгоджене покарання, логічно викликає питання стосовно меж покарання, яке може бути призначено в результаті укладення угоди. На наш погляд, необхідність надання таким умовам нормативного характеру не викликає сумніву. В цьому плані доречно звернутися до правил, передбачених законодавством інших держав щодо цього питання. Зокрема, КПК Республіки Молдова встановлює, що при призначенні покарання його індивідуалізація здійснюється виходячи із верхньої межі найбільш суворого покарання, передбаченого кримінальним законом для даного злочину, скороченого на одну третину (ч. 4 ст. 509). Схожі правила стосовно порядку вирішення цього питання передбачено і КПК РФ. За проектом же КПК, це питання вирішується по іншому, оскільки суд виносить вирок, яким затверджує узгоджене сторонами покарання, що тяжіє до англосаксонського типу. У цьому зв'язку певний інтерес викликає позиція Конституційного Суду ФРН, який у своєму рішенні встановив «жорсткі» межі застосування кримінально-процесуальних угод: по-перше, ніякі угоди не можуть мати «одежу вироку», тобто особа не може бути засуджена на підставі самої угоди сторони захисту та обвинувачення; по-друге, суд виключив будь-яку можливість «торгівлі із правосуддям», що, на його думку, витікає із правильного розуміння концепції «юстиції» та «правової держави»; по-третє, суд визнав, що угоди допустимі при збереженні верховенства основних кримінально-процесуальних і матеріально-правових принципів: обов'язки суду всебічно дослідити всі обставини справи, засудження особи лише за умови встановлення її винуватості, рівності прав перед судом, вільного (без фізичного або психологічного впливу) прийняття рішення обвинуваченим [1, с. 197]. Ці положення, на наш погляд, цілком відповідають концепції кримінально-процесуального законодавства України і тому є більш прийнятними при вирішенні даного питання, ніж передбачений проектом КПК континентальний аналог англосаксонського інституту (в частині призначення покарання обвинуваченому, з яким укладено угоду про визнання винуватості), який «зв'язує» суд позицією сторін, адже переконавшись, що угода може бути затверджена, суд призначає виключно узгоджену сторонами міру покарання.

Проектом КПК не передбачено можливості доповнення або зміни укладеної угоди про визнання винуватості при здійсненні подаль-

шого досудового розслідування злочину. Між тим, така необхідність можлива при розслідуванні багатоепізодних і складних злочинів, коли в ході подальшого розслідування виникає потреба в обвинуваченні цієї особи у вчиненні інших злочинів, перекваліфікації її дій на статтю, що передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин, збільшенні розміру шкоди, яку спричинено злочином.

Не містить проект КПК і будь-яких положень стосовно тих обставин, які не можуть бути включені до змісту угоди, що, на наш погляд, є прогалиною передбаченої ним процедури. В порівняльно-правовому аспекті зазначимо, що, наприклад, КПК ФРН встановлює, що предметом судової угоди не можуть бути: а) обвинувальний вердикт, тобто застосування судом матеріального кримінального права (наприклад, неврахування доведеного судовим розглядом втілення кваліфікаційного складу); б) заходи виправлення і безпеки (наприклад, призначення превентивного ув'язнення; в) відмова від можливості оскарження вироку (§ 257 с (абзац 2)) [2, с. 372].

Застосуванню даного інституту сприяє й встановлене правило про те, що, якщо провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються, обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними, угода може бути укладена з одним (кількома) з підозрюваних, обвинувачених. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження (ст. 469 проекту КПК). Але, встановивши це правило, проект КПК, разом з тим, не передбачив особливостей процесуального порядку виділення в окреме провадження у випадку необхідності застосування заходів забезпечення безпеки підозрюваного, обвинуваченого, з яким укладено угоду. Між тим, такі особливості дійсно мають бути, адже застосування загального порядку виділення, відповідно до якого про дане рішення складається постанова, копія якої залишається в основному кримінальному провадженні, не може бути ефективним і не забезпечить безпеки особи, щодо якої виділяються матеріали. У таких випадках щодо підозрюваного, з яким укладено угоду, за наявності до того відповідних підстав має бути винесено постанову про застосування щодо нього заходів забезпечення безпеки (зокрема, зміни анкетних даних на псевдонім), а документи, які ідентифікують його особу, повинні бути вилучені з основного провадження.

Розгляд щодо угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання за обов'язковою участі сторін угоди з повідомленням інших учасників кримінального провадження. Відсутність останніх не є перешкодою для розгляду угоди. Якщо ж угоду досягнуто під час судового провадження, то суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що ініціювання та укладення такої угоди у судовому провадженні є недоцільним, оскільки виникає потреба у перевірці прокурором повідомленої обвинуваченим інформації та проведенні досудового слідства, в результаті якого може бути притягнуто до кримінальної відповідальності інших осіб, викрито інші злочини тощо. Зупинення судового провадження на час перевірки повідомленої обвинуваченим інформації і укладення угоди про визнання винуватості замість прискорення процесу, на що спрямований інститут угоди, може призвести до протилежного результату – його затягування та ускладнення. Тому, вважаємо, необхідно звузити часові межі укладення цієї угоди.

Перед прийняттям рішення про затвердження угоди суд відповідно до ст. 474 проекту КПК повинен здійснити процесуальні дії, спрямовані на перевірку ним добровільного характеру угоди і усвідомлення обвинуваченим її наслідків. Тобто, предмет кримінально-процесуального пізнання суду при розгляді угоди про визнання винуватості обмежено дослідженням обставин, які стосуються змісту угоди та порядку її укладення. Втім, уявляється, що ці обставини, які має з'ясувати суд у обвинуваченого, не є достатніми для винесення законного рішення та виключення можливої помилки при оцінці укладеної угоди і добровільності позиції обвинуваченого. Незрозумілою також є й позиція розробників проекту КПК щодо відсутності у главі 35 положення стосовно допиту обвинуваченого в судовому засіданні, адже ст. 351 проекту передбачає саме таку судову дію для отримання показань обвинуваченого. На наш погляд, допит обвинуваченого має бути обов'язковою судовою дією при розгляді кримінального провадження, в якому укладено угоду про визнання винуватості. З метою ж забезпечення повноти встановлення обставин, що стосуються укладеної угоди, предмет допиту обвинуваченого доцільно нормативно деталізувати і включити до нього низку питань, з'ясування яких надасть можливість дійти правильного висновку.

Крім того, виходячи із принципу презумпції невинуватості, вина обвинуваченого має бути належним чином доведена, а сама угода

повинна відповідати фактичним обставинам, які встановлені під час здійснення досудового провадження. Тому при оцінці судом змісту угоди, окрім її добровільності та відповідності вимогам закону, він має оцінити й її відповідність зібраним обвинуваченням доказам та встановленим обставинам вчиненого злочину, правильність кваліфікації злочину, що, уявляється, необхідно прямо передбачити в законі.

З'ясування всіх вищезазначених питань із занесенням відповідей підсудного, обвинуваченого у протокол судового засідання створює оптимальні умови для формування у судді знання, що кладеться до основи процесуального рішення. Як зазначає Ю.М. Грошевий, в судовому засіданні суддями, з однієї сторони, пізнаються обставини, які підлягають доказуванню по кримінальній справі, а з іншої – ними перевіряється достовірність знань, об'єктивованих у процесуальних актах слідчим, прокурором, тобто контролюється доказова достовірність та правова правильність знань, досягнутих у попередній процесуальній стадії, що виступає в якості наступництва знань в судовому пізнанні [3, с. 15]. Крім того, встановлення саме таких меж кримінально-процесуального пізнання судді у справах цієї категорії має, на наш погляд, важливе превентивне значення щодо допущення судової помилки, порушення прав обвинуваченого, в тому числі – його фундаментального права на справедливий суд.

За змістом ст. 474 проекту КПК суд відмовляє в затвердженні угоди у випадках: 1) якщо умови угоди суперечать вимогам закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди; 2) якщо умови угоди суттєво не відповідають інтересам суспільства; 3) якщо умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб; 4) якщо існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним; 5) якщо очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань; 6) якщо відсутні фактичні підстави для визнання винуватості. У разі такої відмови, досудове або судове слідство продовжуються у загальному порядку. Повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається.

Тлумачення положень проекту КПК щодо порядку відмови суду у затвердженні угоди дозволяє дійти висновку про те, що таке рішення суду не підлягає оскарженню. Доречі, в проекті КПК взагалі не

йдеться про винесення судом окремого процесуального рішення в даному випадку, що уявляється прогалиною правового регулювання. Можливість же оскарження рішення суду про відмову у затвердженні угоди вбачається гарантією права обвинуваченого на розгляд справи у спрощеному порядку і отримання певної поступки держави в обмін на визнання винуватості у вчиненні злочину. Тому, більш прийнятним вбачається варіант вирішення даного питання, передбачений КПК Молдови - якщо судова інстанція не приймає угоду про визнання винуватості, ухвала про відхилення угоди про визнання вини може бути оскаржена сторонами, які підписали угоду, протягом 24 годин, про що вони заявляють зразу ж після оголошення ухвали. У разі, коли сторони заявляють про те, що вони не будуть її оскаржувати, судова інстанція приймає рішення про розгляд справи за повною процедурою (ст. 507 КПК).

Якщо ж суд переконається, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання (стаття 475 проекту КПК України).

Наведений аналіз порядку застосування інституту угоди про визнання винуватості дає підстави констатувати доцільність та необхідність його запровадження як спрощеної та прискореної форми кримінального провадження. Але його запровадження можливе лише за умови існування системи дієвих гарантій забезпечення прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, попередження здійснення на нього незаконного тиску з метою схилення до визнання вини у вчиненні злочину, що, у свою чергу, актуалізує подальше вдосконалення та науковий аналіз порядку укладення цієї угоди.

Використана література:

1. Головка Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. – СПб: «Юридический центр пресс», 2002. – 544 с.
2. Головнієнков П. Судові угоди у німецькому кримінальному процесі // Право України. – 2012. – № 1-2. – С. 369-374.
3. Грошевой Ю.М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе. – Х.: Вища школа, 1979. – 144 с.
4. Проект Кримінального процесуального кодексу України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42312